

The Gleaner

Vol 12 (1975)

Μια επιστολή του Σαμουήλ του Κυπρίου προς τον Θεόφιλο Καΐρη

Δημ. Ι. Πολέμης

doi: [10.12681/er.9142](https://doi.org/10.12681/er.9142)

Copyright © 2016, Δημ. Ι. Πολέμης

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Πολέμης Δ. Ι. (2016). Μια επιστολή του Σαμουήλ του Κυπρίου προς τον Θεόφιλο Καΐρη. *The Gleaner*, 12, 73–80. <https://doi.org/10.12681/er.9142>

ΜΙΑ ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΣΑΜΟΥΗΛ ΤΟΥ ΚΥΠΡΙΟΥ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΘΕΟΦΙΛΟ ΚΑΪΡΗ

Δέν είναι άγνωστες οί σχέσεις τοῦ Σαμουήλ τοῦ Κυπρίου, σχολάρχῃ τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας στά 1820 - 30, 1836 - 44 καί 1845 - 47 (;),¹ μέ τόν Θεόφιλο Καΐρη. "Ὅπως ὁ ἴδιος ὁ Σαμουήλ γράφει στήν *Αὐτοβιογραφία* του, εἶχε φοιτήσῃ στή σχολή τῶν Κυδωνιῶν ἐπὶ μία ὀκταετία περίπου καί ἐκεῖ παράλληλα μέ τή διδασκαλία τοῦ Γρηγορίου Σαράφῃ εἶχε τήν εὐκαιρία νά παρακολουθήσῃ καί τά μαθήματα τοῦ Καΐρη, πού μετὰ τήν ἀποχώρησῃ τοῦ Βενιαμίν τοῦ Λεσβίου περιορίσθηκε ἀποκλειστικά στή διδασκαλία τῶν φυσικομαθηματικῶν.² Παρά τῃ μετέπειτα ἀποστασία τοῦ Καΐρη πού προκάλεσε τῃ γνωστῇ ἀναστάτωση στήν Ἐκκλησία, ὁ αὐστηρὸς καί συντηρητικὸς Σαμουήλ δέν ἔπαψε, φαίνεται, ποτέ νά τιμᾷ τόν Καΐρη σάν δάσκαλο ἀνεξάρτητα πάντα ἀπὸ τὸ χάσμα πού δογματικά τοὺς χώριζε.³ Καί ὁ Καΐρης πάλι ἀπὸ τήν πλευρά του ἐκτιμοῦσε καί σεβόταν τῃ λογιότητά του παλαιοῦ μα-

1. Βασικὴ πηγὴ γιὰ τῃ ζωὴ τοῦ Σαμουήλ εἶναι ἡ *Αὐτοβιογραφία* του, γραμμένη στά 1854 καί δημοσιευμένη ἀπὸ τόν Μ. Ἰ. Γεδεών, *Χρονικά τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας. Ἱστορικαί εἰδήσεις περὶ τῆς Μεγάλῃς τοῦ Γένους Σχολῆς*, Πόλη 1883, σ. 194 - 199. Γιὰ τὰ προβλήματα πού παρουσιάζει τὸ κείμενο αὐτὸ σέ συνδυασμὸ μέ ἄλλες σχετικὲς πηγές καί ἐν γένει γιὰ τῃ βιογραφία τοῦ Σαμουήλ ὑπάρχει τώρα ἡ κατατοπιστικὴ μελέτη τοῦ Ἐμμ. Ν. Φραγκίσκου, *Παρατηρήσεις στήν Αὐτοβιογραφία Σαμουήλ τοῦ Κυπρίου (1784 - 1855)*, Πρακτικά τοῦ Πρώτου Διεθνοῦς Κυπριολογικοῦ Συνεδρίου, τόμ. Γ' μέρ. Α',

Λευκωσία 1973, σ. 437 - 49.

2. [Μετὰ τήν ἀποχώρησῃ τοῦ Βενιαμίν] «ἔμεινε λοιπὸν ὁ Θεόφιλος Καΐρης ἐν τῇ τῶν Κυδωνιῶν σχολῇ, διδάσκων τὰ φυσικομαθηματικά μόνον καί εἰς τοῦτον ἐδιδάχθη ὁ Σαμουήλ ταῦτα», Γεδεών, ἔ. ἀ. σ. 195.

3. Φραγκίσκου, ἔ. ἀ., σ. 440 - 42, ὅπου ἐξετάζονται οἱ σχέσεις τῶν δύο λογίων μέ ἀναφορὰ στίς σχετικὰ πενιχρὲς μαρτυρίες πού σώζονται καί ιδιαίτερα ἐπισημαίνεται τὸ γεγονός ὅτι ὁ Σαμουήλ στήν *Αὐτοβιογραφία* του ἀναφέρεται πάντα μέ συμπάθεια γιὰ τόν Καΐρη καί ἀποσιωπᾷ ἐντελῶς τήν κακοδοξία του.

θητῆ του.⁴ Δὲν γνωρίζομε ἂν μετὰ τῆ στενῆ ἐπαφή τους στὶς Κυδωνίες κατὰ τὴν προεπαναστατικὴ δεκαετία οἱ δύο ἄνδρες ξανασυναντήθηκαν. Οὔτε ὑπάρχει μαρτυρία γιὰ τυχὸν ἀλληλογραφία μεταξύ τους, πρᾶγμα ποὺ παρὰ τὴν ἔλλειψη τῶν σχετικῶν κειμένων πρέπει ἴσως νὰ ὑποθέσωμε. Ἄλλωστε μέρος μόνο τῆς ἀλληλογραφίας τοῦ Καίρη ἔχει δημοσιευθῆ καὶ τὰ γράμματα τοῦ Σαμουήλ ἐκτὸς ἀπὸ τρία παραμένουν ὄλα ἀνέκδοτα.⁵

Ἰδιαιτέρο ἐνδιαφέρον θὰ παρουσίαζε ἡ στάση τοῦ Σαμουήλ ἀπέναντι στὸν Καίρη μετὰ τὴν ἐκδήλωση τῆς κρίσης τοῦ 1839, ὅταν ἡ πολιτεία ἀναγκάστηκε νὰ συλλάβῃ τὸν Καίρη καὶ νὰ κλείσῃ τὸ Ὅρφανοτροφεῖο τῆς Ἄνδρου. Μέχρι τὴν ὥρην δὲν ὑπῆρχαν καθόλου στοιχεῖα σχετικὰ μὲ μὲ τὸ θέμα αὐτό, φυσικὰ ὅμως ὑπάρχει πάντα ἡ περίπτωση νὰ δοῦν τὸ φῶς νέες πληροφορίες ἰδίως ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία τῶν δύο λογίων. Εἶναι βέβαια γνωστὴ ἡ παρουσία τοῦ ὀνόματος τοῦ Σαμουήλ, ὅπως καὶ ἄλλων δασκάλων τῆς Πόλης, στὴ συνοδικὴ πράξις τοῦ Οἴκουμενικοῦ Πατριαρχείου τῆς 19 Δεκεμβρίου 1839, ποὺ ἀναφέρεται στοὺς μαθητὲς τοῦ Καίρη ποὺ ἐπιζητοῦσαν διδασκαλικὰς θέσεις.⁶ Ἀναπόφευκτα λοιπὸν καὶ ὁ Σαμουήλ πέρασε στὴν παράταξι τῶν ἀντιπάλων τοῦ δασκάλου του ἀλλὰ τὴν πιά ἐπικίνδυνου ἀποστάτη.

Ἔτσι μία ἐπιστολὴ τοῦ Σαμουήλ πρὸς τὸν Καίρη, γραμμὴν τὸ καλοκαίρι τοῦ 1839, ἐποχὴ ποὺ ἄρχισαν πιά νὰ παίρουν σοβαρότητα οἱ μέχρι τότε διαδόσεις γιὰ τὴν κακοδοξία τοῦ σοφοῦ τῆς Ἄνδρου, μᾶς

4. Στὰ 1819/20 μὲ τὴν εὐκαιρία τοῦ διορισμοῦ τοῦ Σαμουήλ σὰν δασκάλου στὴ Σαζόπολη ὁ Καίρης τὸν ἐπαινεῖ ἰδιαίτερα, πρβλ. Φραγκίσκου, ἔ. ἀ., σ. 443. Ὅπως πάλι παρατηρεῖ ὁ Φραγκίσκος, αὐτ., σ. 441, ὁ Καίρης περιλαμβάνει τὸν Σαμουήλ ἀνάμεσα στοὺς διαπρεπεῖς διδασκάλους τῆς φιλοσοφίας, βλ. Θεοφίλου Καίρη, *Στοιχεῖα φιλοσοφίας*, Ἀθήνα 1851, σ. 38. Δὲν θὰ πρέπει ἴσως νὰ δοθῆ χωριστὴ σημασία στὴν ἀναγραφὴ αὐτῆ τοῦ Καίρη. Οἱ λόγοι ποὺ ἀναφέρονται δὲν εἶναι βέβαια ὅλοι ἀνθρωποὶ τοὺς ὁποίους ὁ ἴδιος συμπαθοῦσε ἢ ἐκτιμοῦσε. Μεταξὺ ἄλλων συναντοῦμε τὰ ὀνόματα τοῦ Βάμβα καὶ τοῦ Νεο-

φύτου Δούκα, γνωστῶν ἀντιπάλων κατὰ τὰ «καίρικὰ», καθὼς καὶ τοῦ μᾶλλον ἄσημου δασκάλου Γρηγορίου Ροῖδη ποὺ ἀναγράφεται δίπλα στὰ γνωστότερα πρόσωπα ἀσφαλῶς ἐπειδὴ ἦταν ἐξάδελφος τοῦ ἴδιου τοῦ Καίρη.

5. Φραγκίσκου, ἔ. ἀ., σ. 448 σημ. 3.

6. Μ. Ἰ. Γεδεών, *Κανονικαὶ διατάξεις, ἐπιστολαί, λύσεις, θεσπίσματα τῶν ἀγιωτάτων πατριαρχῶν Κωνσταντινουπόλεως, Πόλη 1889*, τόμ. Β', σ. 229 - 34· πρβλ. Δ. Π. Πασχάλη, *Θεόφιλος Καίρης*, Ἀθήνα 1928, σ. 124· Φραγκίσκου, ἔ. ἀ., σ. 441. Ὁ Σαμουήλ ὑπογράφει ὡς ἀρχιδιδάσκαλος πρῶην Μεσημβρίας Σαμουήλ».

φανερώνει καθαρά την αγωνία του παλαιού και άφοσιωμένου φίλου, που βλέπει ότι δεν μπορεί πια να μην πάρη θέση μπροστά στο καϊρικό ζήτημα. Δεν είναι βέβαια ο μόνος που προσπάθησε να δείξω στον Καΐρη τον κίνδυνο και να τον επαναφέρη στον ορθόδοξο δρόμο. Την ίδια περίπου εποχή του έγραψαν ο Φαρμακίδης και ο Νεόφυτος Δούκας⁷ χωρίς όμως να πάρουν απάντηση. Ο Καΐρης δεν ήταν φυσικά σέ διάθεση να επηρεασθῆ από τέτοιες προτροπές, έστω και αν προερχόταν από παλαιούς φίλους, και τὸ πιθανώτερο είναι ότι δεν έκρινε σκόπιμο ν' απαντήση ούτε στην έπιστολή του Σαμουήλ. Ἐς σημειωθῆ ἀκόμη ότι ο τελευταῖος ζώντας στο πνευματικό κλίμα του Πατριαρχείου, τὸ ὁποῖο ἀρκετὰ νωρίς, πὶο γρήγορα ἴσως και ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία τῶν Ἀθηνῶν πὺ διατηροῦσε και ἐπίσκοπο στήν Ἄνδρο, εἶχε διακρίνει ἐπικίνδυνα σημάδια κακοδοξίας στή διδασκαλία τοῦ Καΐρη, ἀντιπροσωπεύει μὲ τὴν ἐνέργειά του αὐτὴ κατὰ κάποιον τρόπο τὴν πρώτη ἀντίδραση τῶν παλαιῶν φίλων τοῦ Καΐρη στήν Πόλη.⁸ Ἰσως πρέπει νὰ δοῦμε τὴν ἐπιστολή τοῦ Σαμουήλ σάν μιὰ ἀνεπίσημη ὑστατη προσπάθεια τῶν κύκλων τοῦ Πατριαρχείου,⁹ λίγο πρὶν ἀπὸ τὴ συνοδικὴ καταδίκη, νὰ μεταπεισθῆ ὁ Καΐρης, κάτι παρόμοιο μὲ αὐτὸ πὺ εἶχαν ἀναλάβει ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς Ἑλλαδικῆς Ἐκκλησίας ὁ Σελλασίας (πρῶην Βρεσθένης) Θεοδώρητος και ὁ Φαρμακίδης.¹⁰ Τὴν ἐπιστολή του ἔγραψε ὁ Σαμουήλ στίς 9 Ἰουλίου 1839· ἡ «Πατριαρχικὴ και συνοδικὴ ἐγκύκλιος ἐπιστολή περὶ τῆς νεωστὶ ἀναφανείσης ἀντιχρίστου διδασκαλίας

7. Πασχάλη, ἔ. ἀ., σ. 113 - 14. Ἄλλὰ ἡ ἐπιστολή τοῦ Δούκα στήν ὁποία παραπέμπει ὁ Πασχάλης (έκδοση τοῦ 1877 σὲ φυλλάδιο) γράφτηκε ἀπὸ τὴν Αἴγινα στίς 2 Ἰουλίου 1841 και ἀποτελεῖ πολεμικὴ τοῦ θεοσεβισμού και ἔχει μιὰ πρώτη ἀντίδραση φίλου ὅπως ἡ ἐπιστολή τοῦ Σαμουήλ. Ὁπωσδήποτε οἱ ἐπαφές τοῦ Δούκα μὲ τὸν Καΐρη ὑπῆρχαν και παλαιότερα (πρβλ. Πασχάλη, ἔ. ἀ., σ. 56) και ἴσως ὁ Πασχάλης γνώριζε και ἄλλη ἐπιστολή τοῦ Δούκα γραμμένη στὰ 1839.

8. Παρόμοια ἐπιστολή τοῦ Τανταλίδου πρὸς τὸν Καΐρη εἶναι ἐπίσης γνωστή, βλ. Μ. Παρανίκα, Βίος Ἡλίας

Τανταλίδου, Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος, 24 (1892/93), σ. 19 - 21, ἀναδημοσίευση εἰς Ἑλ. Θ. Κασιάνη, Ἡλίας Τανταλίδης, ποιητὴς και διδάσκαλος τοῦ γένους, Ἀθήνα 1971, σ. 28 - 30. Ὁ Τανταλίδης εἶχε πρὶν χρόνια κάποια ἐπαφή μὲ τὸν Καΐρη στή Σμύρνη, δὲν μπορεῖ ὅμως νὰ θεωρηθῆ σάν φίλος ἢ ἀκόμη και γνωστός του.

9. Τὸν τότε (1835 - 40) οἰκουμενικὸν πατριάρχη Γρηγόριο Σ' εἶχε ἰδιαίτερα ἀνησυχήσει ἡ ἀπήχηση τῆς διδασκαλίας τοῦ Καΐρη τὴν ὁποία προσπάθησε μὲ πολλοὺς τρόπους νὰ καταπολεμήση.

10. Πασχάλη, ἔ. ἀ., σ. 110 - 11

τοῦ Θεοσεβισμού» ἀκολούθησε τὸν Σεπτέμβριο.¹¹ Παράλληλα στὴν Ἀθήνα, ἡ ὑπόθεση Καίτη συζητήθηκε, ἴσως ὄχι γιὰ πρώτη φορά, στὴ Σύνοδο περὶ τὶς ἀρχές τοῦ Ἰουνίου· ὁ Σελλασίας ἔγραψε στὸν Καίτη στὶς 28 Ἰουνίου καὶ ἡ ἴδια ἡ Σύνοδος, ἐπίσημα πιά, στὶς 10 Ἰουλίου.¹² Ἔτσι ἄρχισε μιὰ διαδικασία πὺ ἀναπόφευκτα ὀδήγησε στὴν καθάρωση τοῦ Καίτη τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1839.¹³

Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Σαμουήλ πὺ δημοσιεύεται παρακάτω βρίσκεται στὸ Ἀρχεῖο Θεοφίλου Καίτη πὺ κατέχουν οἱ ἀδελφοὶ Δημήτριος καὶ Νίκος Θ. Καίτη, τοὺς ὁποίους καὶ ἀπὸ ἐδῶ εὐχαριστῶ θερμὰ πὺ μοῦ ἐπιτρέπουν πάντα νὰ τὸ χρησιμοποιοῦ. Εἶναι ιδιόχειρη τοῦ Σαμουήλ σὲ δίφυλλο διαστάσεων 0.35X0.21 μ. καὶ στὸ πίσω μέρος ἀναγράφεται ὁ ἀποδέκτης : «Τῷ σοφολογιωτάτῳ διδασκάλῳ κυρίῳ Θεοφίλῳ Καίτη /ἀσπασίως/ εἰς Ἀνδρον». Κάποιος τοῦ περιβάλλοντος τοῦ Καίτη [ἡ ἀδελφὴ του Εὐανθία(;)] ἀργότερα πρόσθεσε «1839 ἰουλ. θ' Σαμουήλ περὶ ὁμολογ. Θεοφίλου». Ἡ ἐπιστολὴ εἶναι προσεκτικὰ γραμμένη χωρὶς βέβαια ὀρθογραφικὰ σφάλματα. Γλωσσικὰ, ὅπως καὶ τὴν Αὐτοβιογραφία, τὴν διακρίνει ἡ ὄχι τόσο συνηθισμένη γιὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἀπλότητα. Τὸ κείμενο χωρίσα σὲ παραγράφους καὶ ὅπου ἦταν δυνατὸ προσάρμοσα τὴ στίξη στὶς σημερινὲς συνήθειες.

Σοφώτατε δάσκαλε,

Ἐκ ψυχῆς ἀσπάζομαι τὴν ἀξιότιμον κορυφὴν σας.

Γνωρίζω, διδάσκαλε, ὅτι ἡ ἀγαθὴ σας εἰς πάντας ὑπόληψις δὲν εἶχε χρεῖαν συστάσεώς της ἀπὸ τῶν ἐμῶν ἐπαίνων, ἀλλ' ὅμως κἀγὼ κατὰ χρεός εὐγνωμοσύνης δὲν διέλειπον τοῦ νὰ θαυμάζω διὰ παντός τὴν σοφίαν καὶ ἀρετὴν καὶ τοῦ αἰοιδίμου διδασκάλου μου Γρηγορίου¹⁴

11. Γεδεών, *Κανονικαὶ διατάξεις*, τόμ. Β', σ. 220 - 29· πρὸβλ. Δ.Σ. Γκίνη - Β. Γ. Μέξα, *Ἑλληνικὴ βιβλιογραφία 1800 - 1863*, τόμ. Γ', Ἀθήνα 1957, σ. 458, ἀρ. 10361.

12. Πασχάλη, ἔ. ἀ., σ. 110 - 11 καὶ 114.

13. Αὐτ., σ. 132.

14. Ὁ Γρηγόριος Σαράφης κατ' ἐξοχὴν διδάσκαλος τοῦ Σαμουήλ στὶς

Κυδωνίες ἀείποτε διευθυντής, διευθύνων μετὰ πατρικῆς φιλοστοργίας, ἀγωνιζόμενος ἐν ταῖς διδασκαλίαις αὐτοῦ ἵνα ἐμπνεύσῃ καὶ τῆς παιδείας τὸν ἔρωτα καὶ τῆς ἀρετῆς τὴν πράξιν, αὐτὸς γενόμενος ζῆν παράδειγμα, ὅπως τὸν περιγράφει στὴν *Αὐτοβιογραφία* του ὁ Σαμουήλ, βλ. Γεδεών, *Χρονικὰ τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας*, σ. 195.

καὶ τῆς σοφολογίότητός σας. Μάρτυς ὁ Κύριος ! Δὲν εἶχον χορτασμὸν τῶν ἐπαίνων σας, σεμνυνόμενος καὶ ἐγὼ ὁ ἐλάχιστος μαθητὴς σας οἷων διδασκάλων εἰμὶ μαθητὴς. Ἄλλ' οἴμοι ! Φήμη κακόφημος κατέθραυσέ μου τὴν ψυχὴν, διαδοθεῖσα ἐνταῦθα πανταχοῦ, ὅτι ὁ Θεόφιλος Καΐρης προσέκρουσεν εἰς ὕφαλον, ἐναυάγησε περὶ τὴν πίστιν ἐκβαλλὼν τὴν λατρείαν τῆς τρισυποστάτου Θεότητος, ἀρνούμενος τὴν ἔνσαρκον οικονομίαν τοῦ Υἱοῦ καὶ Λόγου τοῦ Θεοῦ, ἐν μόνον ὃν δεχόμενος μονοὑπόστατον, ἴν' οὕτως εἶπω, οὔτε υἴον μονογενῆ τοῦ πατρὸς οὔτε πνεῦμα ἅγιον δεχόμενος, ὡς αὐτὸς ὁ μονογενὴς ἐδίδαξε καὶ οἱ ἀπόστολοι ἐκήρυξαν καὶ οἱ μάρτυρες ὡμολόγησαν καὶ αἱ ἱεραὶ σύνοδοι ἐστερέωσαν καὶ ἅπαντα ἢ Ὁρθόδοξος Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία διακρατεῖ· ἐνὶ λόγῳ τὸ «Πορφύριζε¹⁵ ὁ κύριος Θεόφιλος» πανταχοῦ διατρέχει.

Ποῖον ἐγνώμονος μαθητοῦ ψυχῆ, ὡς ἡ τοῦ Σαμουήλ, δύναται νὰ μὴ πληγῆ καιρίως ὑπὸ τῶν τοιούτων ἀπενκταίων ἀκουσμάτων ; Ὁμολογῶ ὅτι πολλὴν ἐποίησα τὴν ἔρευναν. Διὰ τί ; Διὰ νὰ ἀπαλλάξω ἐμαυτὸν, εἰ δυνατόν, ἀπὸ τῆς λύπης. Ἄλλ', οἴμοι, πάλιν λέγω· ἔπαθον τὸν τοῦ Οἰδίποδος, ὡς φαίνεται. Διότι ὅσον ἐξηκολούθουν τὰ τῆς ἐρέυνης τόσον πλείονας ἐλάμβανον πληροφορίας περὶ τῶν δυσφημιζομένων. Καὶ πόθεν ; Ἀπὸ τῶν φίλων σας, διδάσκαλε, ἀπ' αὐτῶν τῶν μαθητῶν σας !¹⁶ «Ἀλλὰ μήπως — ἔλεγον κατ' ἐμαυτὸν καὶ πρὸς ἄλλους — καὶ ὁ ἠθικώτατος Σωκράτης δὲν ἔλαβε κακοήθειas καὶ διεφθαρμένους μαθητὰs καὶ ἀδίκως δι' αὐτοὺs κατηγορήθη ; Ἴσως τοιοῦτόν τι ἔπαθε καὶ ὁ κύριος Θεόφιλος». Καὶ οὕτως ἀντέκρουον καὶ διεμαχόμενοι, προσφύμενος εἰς τὸ ἀδύνατον καὶ ἐπιμαρτυρόμενος τὸ δεκαετὲs σχεδὸν διάστημα τῆς ἐν Κυδωνίαις μαθητείας μου¹⁷ καθ' ὃ οὐδὲ ἴχνος τοιοῦτου ἐγνώρισα.¹⁸

15. Ἡ παρομοίωση μὲ τὸν νεοπλατωνικὸ φιλόσοφο δὲν εἶναι ἄστοχη, ἀφοῦ καὶ ὁ πολέμιος τοῦ Χριστιανισμοῦ Πορφύριος λεγόταν ὅτι ἦταν ὁ ἴδιος χριστιανὸς ποῦ ἀποστάτησε.

16. Καὶ στὴ Σύρα τὴν ἴδια περίπου ἐποχὴ ἄλλοι μαθητὲs τοῦ Καΐρη εἶχαν προκλητικὰ ἐκδηλώσει τὴν ἀντίθεσή τους σὲ δόγματα τοῦ Χριστιανισμοῦ, βλ. Πασχάλη, ἔ. ἀ., σ. 114.

17. Ὁ Σαμουήλ εἶχε πάει στὶς Κυδωνίες ἀπὸ τὸ 1811 καὶ σύμφωνα μὲ ἄλλη μαρτυρία του (πρβλ. Φραγκίσκου, ἔ. ἀ., σ. 440 σημ. 4) μαθή-

τευσε ἐκεῖ ἐπὶ μίᾳ δεκαετία. Ἡ ἀκριβὴς χρονολόγησις τῶν σπουδῶν του στὶς Κυδωνίες καθὼς καὶ τῶν συντόμων ἀκροάσεών του στὴ Χίο καὶ στὴ Σμύρνη, δὲν εἶναι τέλεια ξεκαθαρισμένη. Πάντως «τὸ δεκαετὲs σχεδὸν διάστημα τῆς ἐν Κυδωνίαις μαθητείας μου» ἀποτελεῖ κάποια ὑπερβολή.

18. Ἡ παλαιὰ προσήλωσις τοῦ Καΐρη ὅχι μόνον στὰ δόγματα ἀλλὰ καὶ στὴ λατρεία τῆς Ἐκκλησίας εἶχε μείνει στὴ μνήμη αὐτῶν ποῦ τὸν γνώρισαν ἀπὸ κοντά. Πρβλ. ὅσα τοῦ γράφει πρὸ παραστατικὰ ὁ Τανταλίδης (ἀνωτέρω

Ἄλλ' ἀντήκονον ὅτι, «Δὲν εἶναι ἄνθρωπος ; Ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι μεταβλητός ; Ἀδύνατον εἶναι νὰ μετεβλήθῃ ; Μήπως οἱ λέγοντες δὲν εἶναι ἐκ τῶν ἐπιστηθίων, ἐκ τῶν μυστικῶν του ; Ἴσως — ἐπρόσθετον οἱ ἀντιλέγοντες — οἱ μαθηταὶ καὶ φίλοι του ἐστάθησαν ἄπιστοι μὲν εἰς τὴν ὑπόσχεσιν πρὸς τὸν διδάσκαλόν των, πιστοὶ δὲ εἰς τὴν ὁμολογίαν τῆς ἀληθείας».

Ὅθεν ἐπὶ τούτοις ἐγὼ διάγω ἐν ὑπερβαλλούσῃ θλίψει, μάλιστα δὲ συλλογισζόμενος πῶς δὲν ἐπαρρησιάσθητε εἰς τὸ κοινόν, εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, δι' ἐγγράφου σας ὁμολογίας ὥστε νὰ ἐμφράξητε τὰ στόματα τῶν βλασφημούντων καὶ νὰ εὐφράνητε τὰς καρδίας τῶν λυπονέμων φίλων σας. Καλὸν εἶναι, διδάσκαλε ! Δὲν γίνομαι σύμβουλος ἀλλὰ σᾶς ὑπομνήσκω καλὸν εἶναι νὰ διακηρύξητε ἐγγράφου τὴν ἀθωότητά σας καὶ νὰ τὴν ἀπαλλάξητε ἀπὸ τῶν τοιούτων συκοφαντιῶν νὰ διαφυλάξητε ἢν μέχρι τῆς σήμερον ἐλάβετε ἀγαθὴν ὑπόληψιν καὶ δόξαν καὶ νὰ τὴν διαιωνίσθητε καὶ μὴ τὸ ἐναντίον μὴ ἐκπληξῆν τοῦ κόσμου καὶ σκανδαλισμὸν ὀλέθριον.

Ναὶ ἀληθῶς ! Ὁ Θεὸς ἐστὶ καρδιογνώστης,¹⁹ ἀλλ' ὀφείλομεν νὰ μὴ γινώμεθα τοῖς πολλοῖς σκάνδαλον «οὐαί, δι' οὗ τὸ σκάνδαλον ἔρχεται».²⁰ Τάχα δὲν γνωρίζει ἡ σοφολογιότης σας πόσον σκάνδαλον καὶ ταραχὴν ἐπροξένησαν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τὰ κατὰ τὸν Κύριλλον Λούκαριν τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου πατριαρχεύσαντα ; Ἐφάνη ἐξαίφνης ἐν τῷ μέσῳ, ὡς ἀπ' αὐτοῦ, ὃ γέμον λουθηροκαλβανικῆς αἵρέσεως βιβλιδάριον²¹ ἐτάραξε τὴν Ἐκκλησίαν. Οἱ μὲν ὑπώπτενον αὐτόν, οἱ δὲ τὸν παρίστανον ἀθῶον φέροντες εἰς μαρτυρίαν τὴν εἰς πατριαρχικοὺς θρόνους

σημ. 8) : «Σ' ἐνθυμοῦμαι κατὰ πᾶσαν ἑορτὴν καὶ Κυριακὴν ἐκκλησιαζόμενον εἰς τὸν ἐκεῖσε [στὴ Σμύρνη] ναὸν τῆς Ἁγίας Φωτεινῆς· μετὰ πόσης βαθυτάτης τῷ ὄντι κατανύξεως ἀπέναντί σου ἰστάμην, θαυμάζων τὴν ἐπὶ σὲ παρισταμένην χριστιανικὴν ἀγιότητα, ὅτε μὲ ἐξύψωσιν ἀναχωρητοῦ τινος τῶν πρώτων αἰώνων συμπῆς τοὺς τρεῖς πρώτους τῆς χειρὸς σου δακτύλους διετύπους ἐπὶ σενατοῦ τὸ σημεῖον τοῦ τιμίου σταυροῦ καὶ ἠκροάζου ἐν εὐλαβείᾳ τοὺς ὕμνους καὶ τὰς εὐχὰς τῆς Ἐκκλησίας εἰς ἀσκητικὴν

στηριζόμενος βακτηρίαν».

19. Πρβλ. Πράξ. 15 : 8.

20. Ματθ. 18 : 7.

21. Πρόκειται γὰρ τὴ διαβόητη Ὁμολογία τῆς χριστιανικῆς πίστεως ποὺ μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίλλου δημοσιεύθηκε ἐλληνικὰ (καὶ λατινικὰ) στὴ Γενεύη στὰ 1633, βλ. E. Legrand, *Bibliographie hellénique ou description raisonnée des ouvrages publiés par des Grecs au dix-septième siècle*, τόμ. Δ', Παρίσι 1896, σ. 315-321, ἀρ. 225.

ἐν πολλοῖς ἔτεσιν ἄμεμπτον ζώην του καὶ αὐτὸς δὲ οὗτος ἐπ' ἐκκλησιασiais πολλὰς διδάσκων ἀνεθεμάτιζεν ἐκεῖνα καὶ ἐστήριζε τὰ ὀρθόδοξα δόγματα.²² Ἄλλ' ἐπειδὴ ἐπιζήσας ἔτη ἑξ²³ δὲν ἐπαρρησιάσθη ἔγγραφος ἀναίρεσις τοῦ βιβλίου ἐκείνου, δυνάμενος εὐκέλως καὶ ὡς ἐκ τῆς ὑπολήψεως τοῦ ὑποκειμένου του, ἄφησε πολὺ σκάνδαλον μεταξὺ εἰς τοὺς χριστιανούς, διὰ τοῦτο παρέσχε πολλὴν τὴν ὑποψίαν ἐνοχῆς· διὸ καὶ ἐπὶ δύο ἱερῶν συνόδων ἀνεθεματίσθησαν τὰ κατ' αὐτὸν.²⁴

Παρρησιάσατε λοιπὸν ἔγγράφως, διδάσκαλε, τὴν ἀθωότητά σας! Τοῦλάχιστον παρηγορήσατε τὴν ἐμὴν κατώδυνον ψυχὴν, ἣτις ἐπέχει ἔτι περὶ τῆς ἀνυπαξίας τῶν τοιούτων, διὰ συντόμου ἀποκρίσεώς σας. Ὁ ἐπιδιδὸς τὴν ἐπιστολὴν μου²⁵ εἶναι τέκνον μου καὶ τέκνον σας, χρηματίας μὲν ὑποδιδάσκαλος τῆς καθ' ἡμᾶς τοῦ Γένους Σχολῆς,²⁶ ἀπερ-

22. Οἱ προτεσταντικὲς ἰδέες ποῦ ἀπὸ ἀρκετὰ νωρὶς εἶχε ὁ Λούκαρης προβάλλει· σὲ ξένους θεολόγους ἦταν βέβαια τότε τελείως ἄγνωστες στὸν Σαμουήλ. Γιὰ μιὰ σύντομη ἐπισκόπηση βλ. πρόχειρα Β. Κ. Στεφανίδη, *Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία ἀπ' ἀρχῆς μέχρι σήμερον*, Ἀθήνα 1959, σ. 705 - 06.

23. Ὁ Λούκαρης θανατώθηκε στὶς 27 Ἰουνίου 1638.

24. Ἐννοεῖ πιθανῶς ὁ Σαμουήλ τὶς δύο συνόδους τῆς Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Σεπτεμβρίου 1638 καὶ τοῦ Μαΐου 1642 ποῦ καταδίκασαν μὲ δριμύτητα τὴν λουκάρειον Ὁμολογία. Γιὰ τὸν ἴδιον σκοπὸν εἶχε συγκληθῆ καὶ ἄλλη σύνοδος στὸ Ἰάσι τῆς Μολδαβίας στὰ 1640, βλ. G. A. Hadjiantoniou, *Protestant Patriarch: The Life of Cyril Lucaris (1572 - 1638) Patriarch of Constantinople*, Λονδίνο 1961, σ. 101.

25. Ὁ μαθητὴς τοῦ Σαμουήλ ποῦ ἔφερε τὴν ἐπιστολὴν στὸν Καίρη εἶναι πιθανώτατα ὁ Κωνσταντῖνος Εὐθυβούλης (1815 - 59), ὁ ὁποῖος πρᾶγματι εἶχε ὑποστηριχθῆ ἀπὸ τὸν Σαμουήλ ὅπως λέει ὁ τελευταῖος στὴν *Αὐτοβιογραφία* του: «ὁ κ. Κ. Εὐθυ-

βούλης, ἐκ. Μ. Ρεύματος, Χῖος ἐκ πατρὸς καὶ μητρὸς τὴν φιλοσοφίαν διατρέψας καὶ διδαχθεὶς ἐν Παρισίοις ἐπὶ πέντε ἔτη τῆ τοῦ Σαμουήλ συστάσει καὶ συνδρομῆ», βλ. Γεδεῶν, *Χρονικὰ τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας*, σ. 198 - 99. Στὸ ἄρθρο γιὰ τὸν Εὐθυβούλη στὸ *Λεξικὸν ἱστορίας καὶ γεωγραφίας* (ἐκδ. Σ. Ι. Βουτυρά, Ι. Α. Βρετοῦ καὶ Γ. Βαφειάδου), τόμ. Β', Πόλη 1871, ἀναφέρεται ὅτι ὁ Εὐθυβούλης διορίστηκε τὸ 1835 διδάσκαλος τῶν γραμματικῶν στὴ Μεγάλῃ τοῦ Γένους Σχολῆ καὶ δίδαξε μέχρι τὸ 1839 ὅποτε μὲ ἔξοδα τῆς Σχολῆς ἔμεινε λίγους μῆνες στὴν Ἀθήνα καὶ μετὰ πῆγε γιὰ ἀνώτερες σπουδὲς στὸ Παρίσι· ἀφοῦ γύρισε στὴν Πόλη τὸ 1845 διορίστηκε ἀμέσως στὴ Σχολῆ. Φαίνεται ὅτι πηγαίνοντας ἀπὸ τὴν Πόλη στὴν Ἀθήνα τὸ καλοκαίρι τοῦ 1839 πῆγε καὶ στὴν Ἄνδρο γιὰ νὰ μεταβιβάζῃ τὸ γράμμα τοῦ Σαμουήλ.

26. «Ἐπὶ πενταετίαν δὲ ὠφελίμως διδάξας τὰ γραμματικὰ εἰς τὴν ἐν Ἐηροκρήνῃ Σχολῆν καὶ κατανοήσας τὴν ἐν αὐτῇ ἔλλειψιν ἀνωτέρων φιλοσοφικῶν μαθημάτων, ζήλω πίστεως καὶ φιλογενείας ἀπέρχεται εἰς τὰς κλει-

χόμενος δὲ ἤδη εἰς Παρισίους εἰς τελειοποίησιν τῶν μαθημάτων του, νέος εὐπαιδευτος, νέος χρηστοθήης καὶ μεγάλας ἐλπίδας τῷ γένει παρέχων διὰ τῆς τελειοποιήσεώς του τέλος, πιστὸς ὥστε νὰ μοὶ διαβιβάσῃ ἀσφαλῶς τὴν ἐπιστολήν σας. Λοιπὸν χαροποιήσατέ με !

Ἔρρωσθε θεόθεν. αὐθ' Ἰουλίου θ'.

Ἐν τῇ Σχολῇ τοῦ Κουροῦ - τζεσμε.

Τῆς σοφολογιότητός σας ὁ εὐγνώμων μαθητὴς σας
πρ<ώην> Μεσ<ημβρίας> Σαμονήλ διδ<άσκαλος> ὁ Κύπριος.

Δημ. Ἰ. Πολέμης

νὰς Ἀθήνας καὶ κατόπιν εἰς τὴν περιφανῆ τῆς Γαλλίας μητρόπολιν πρὸς συναγειρμὸν σοφίας», Λόγος ἐπιτάφιος εἰς τὸ ἱερὸν μνημόσυνον τοῦ αὐδιδίμου Κωνσταντίνου Εἰθυβούλου... ἐκφωνηθεῖς... ὑπὸ Γρηγορίου ἱεροδιακό-

νου Γώγου τοῦ Λεσβίου, Πόλη 1860, σ. 4 - 5. Γιὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Εἰθυβοῦλη στὴν Πατριαρχικὴ Ἀκαδημία βλ. Τ. Ἀ. Γριτσοπούλου, Πατριαρχικὴ Μεγάλὴ τοῦ Γένους Σχολή, τόμ. Β', Ἀθήνα 1971, σ. 130 καὶ 170 - 71.